

מסע היסטורי בלשי

רם בן-שלום: המכתב של סלומאה, מאגנס 2025, 380 עמ'

יצירות ספרותיות של 'בני-הדור השני', המתארות מסע שורשים בעקבות המשפחה בתקופה שקדמה לשואה ובמהלכה, כאלה המבקשות למלא את פערי המידע בסיפור המשפחתי או לשמש 'נר זיכרון' לעולם שהיה ואיננו, ידועות ומוכרות היטב. ספרו של רם בן-שלום, המכתב של סלומאה, מתייחד מכל יצירה ספרותית דומה לא רק של 'בני-הדור השני' אלא בחקר השואה והשלכותיה ההיסטוריות והחברתיות בכלל.

הסיפור נפתח בחיפוש שגרתי במרשתת אחר פרטים שטרם נודעו בקורות המשפחה. במפתיע מתגלה לבן-שלום כי מכתב שכתבה דודתו, סלומאה אוכס לבית לופט (Luft), משמש זה עשרות שנים חלק משיח השואה בגרמניה ואף נזכר בתערוכת אמנות כ'מכתב של יהודייה'. המידע המפתיע מערער את הספר המשפחתי, ולפיו את מכתבה ייעדה סלומאה למשפחתה בתל אביב, ואשר אכן הגיע אליה, חתום בקופסת מתכת, בידי אחיה הניצול, שמואל

בן-שלום (לופט), בתום המלחמה. במכתב תיארה סלומאה את שאירע לה מרגע שנלקח ממנה בעלה, עבור במציאת גופתו, ובשברון הלב שנתלווה לה, וכלה בקורותיה בגטו טרנפול וב'לאגרא' (מחנה העבודה) שנבנה לצידו. המכתב, שנהיר כי התגבש על רקע הבנתה של סלומאה כי סוף ה'לאגרא' לבוא וגורל יושביה נחרץ, נחתם בקריאה 'לנקמה'. אולם, בצד הממד האישי והפרטי, ניתן לחוש כי כתיבת המכתב נעשתה מתוך מודעות היסטורית עמוקה, הנובעת מהעובדה שהכותבת מתארת, ברהיטות רבה, תהליכים ואירועים מרכזיים של התקופה. היא מתארת בפירוט את תהליך המעבר לגטו, את האקציות האכזריות, את דמותם ואורחותיהם של אנשי היורנראט - הן הראשונים שנבחרו מתוקף מעמדם ואישיותם והן יורשיהם שנבחרו על ידי הגרמנים מתוקף נכונותם לשתף פעולה; את השחיתות והניצול הכלכלי של הקורבנות בטרם רציחתם, בצד גילויים של עזרה והגנה שבאו ממיטיבים פולנים וגרמנים. אט אט מתחוויר לבן-שלום לא רק שהמכתב מוכר היטב, ונזכר תכופות בשיח ההיסטורי בגרמניה עוד בראשית שנות ה-50, אלא שעותקים ממנו נעשו כבר בסמוך לכתיבתו. בעקבות המידע המפתיע יוצא הכותב למסע בלשי וסוחף לגילוי זהות המעתיקים ומניעיהם, על רקע אירועי הזמן. אולם אין מדובר במסע היסטורי אחר מעתיק זה או אחר, אלא במסע ייחודי המדגל בין הווה לעבר, בין האישי-משפחתי להיסטורי הכללי, בין שיח הדור השני בארץ לשיח הדור בגרמניה, בין השיח הפנימי בגרמניה סביב מושג 'האשמה' ותחושת 'הקורבנות' בשנים שלאחר המלחמה לבין שיח המתקיים בה כיום. במילים

אחרות, אין לראות במכתב של סלומאה מסע 'שורשים' מהסוג הידוע והמוכר אלא מסע היסטורי ואקטואלי, של היחיד ושל החברה הישראלית והגרמנית גם יחד.

מורכבות היצירה משתקפת, אם כן, בראש ובראשונה במבנה הרב-שכבתי שלה, המקיף היבטים שונים ומגוונים בתולדות השואה ומלחמת העולם השנייה, ועובר בין חוויות הניצול לחוויות של בן הדור השני, בין השלכותיה המיידיות וארוכות הטווח של השואה, הן על הפרט והן על החברה, להשלכותיה ההיסטוריות הכלליות.

אם נתאר, בקליפת אגוז, את משמעות המבנה הרב-ממדי של היצירה, נאמר כי הממד הראשון, בפן האישי-הפרטי של האב ומשפחתו - בתיאור דיוקן המשפחה בתקופה שקדמה לשואה, בסיפור ההישרדות, בהתמודדות עם אובדן המשפחה ועם משבר האמונה, בתיאור הקושי להתמודד עם זיכרונות העבר שאינם מרפים, בתיאור היחסים המורכבים בין ניצולים למצילים, בתיאור תהליך הקליטה בארץ והקמת משפחה בצד השיח החברתי עם ניצולים אחרים - מצטייר כמתקיים בשפה המובנת להם בלבד. השני, בממד הייחודי של הכותב עצמו, הן בהיותו בן הדור השני - על מורכבות שיח השואה, הנוכחת והאילמת בויזמנית בחיי המשפחה, בצד הרצון לצייר תמונה ברורה לא רק לקורות המשפחה שהיתה ואיננה, אלא גם לעדכן את הספר המשפחתי שהתערער לפתע; והן בהיותו היסטוריון בעצמו; השילוב של חוויה אישית-משפחתית במיומנות מקצועית מתבטא לא רק בהכרתו בחשיבות ההיסטורית של המכתב ובחשיפת המניעים הפסיכו-היסטוריים של המעתיקים, אלא ביכולתו של הכותב לקשור, כמעשה אומן, את הופעותיו הראשונות של המכתב בשיח הציבורי ואת מניעי המעתיקים והמפיצים, לאירועים ההיסטוריים של השואה בפולין, למהלכי המלחמה בחזית המזרחית ולחשבון הנפש של חיילי הוורמאכט השבויים בברית המועצות. הממד השלישי, בעמידה על הפרשנויות והשימושים השונים שנעשו ל'מכתב של סלומאה', במסגרת השיח ההיסטורי בגרמניה, הן בימים שלאחר המלחמה, על ההכחשה העצמית ותחושת הקורבנות, והן של בני הדור השני, שבדומה לבן-שלום, מתוארים גם הם במסע לחשיפת פעולותיו ומעשיו של האב במלחמה. אולם, מעל לכל הממדים הללו ניצבת הקריאה 'לנקמה' החותמת את מכתבה של סלומאה, ואשר עוברת לאורך הספר ומשנה את משמעותה עם הזמן, הן במישור האישי-הפרטי והן במישור ההיסטורי הכללי.

דומני כי גדולתו של הספר נגזרת מהשילוב הנדיר בין הנושא עצמו ומרכזיותו בחייו של הכותב, הן מבחינה אישית והן מבחינה מקצועית, לבין לשון הכתיבה. לבד מהנושא עצמו הרי שלגבי הכותב יש לציין כי בספר זה פורץ בן-שלום גבולות של זמן ולשון - מחקר ההיסטורי היהודי בימי הביניים לחקר השואה ומלחמת העולם השנייה, מכתבה אקדמית לכתיבה היסטורית-ספרותית. ובמיומנות של סופר רב-כישרון, משכיל בן-שלום להעביר את הקורא, בטבעיות, בין הממדים השונים

איחוי

אני מכיר רופא המאחה קרומי בתולין
לאלה המאמינות שליל כלולות חיב להסתיים
בדם.
כדי לא לגלות סודות הוא מסתיר את ספוריו
על אחת משכונה עם המון בתי כנסת
שהאמינה שחללה את מקדשה,
על ערביה מכפר על גבול לבנון שלא הצליחה
לשמור על הפתח למערת עלי בבא
ועל זו הבטוחה שזה בא רק מעדף
דהרות על סוסה.

"אתה", אני אומר לו, "השר בלי תיק
בממשלת כבוד המשפחה,
שר האגות בממשלת שברי החלונות,
שר קבלני השפוצים בממשלת הפגומים.
ולא משנה אם מרב ממשלות אתה לפעמים
מזמן מצד הכלה כדי שכלם יתפעלו מהאף
שקצרת לה כבונוס
לפני החתונה".

השילוב בין תיאור היסטורי קפדני ללשון בהירה וסוחפת הופך את המכתב של סלומאה לאחד הספרים החשובים, המרתקים והייחודיים שנכתבו על תולדות השואה בשנים האחרונות. ♦

והמורכבים של הסיפור, אשר לא רק שאינם קוטעים את הרצף הרעיוני או את הנרטיב ההיסטורי אלא דווקא מעצימים את המתח וסוחפים את הקורא בנשימה עצורה.